

BEKENDE BUREN EN VERRE VREEMDEN

Buitenlandse arbeiders in de Nederlandse steenkolenmijnen,
1900-1974

Known neighbours and far-away strangers. Foreign labour in the Dutch coalmines (1900-1974)

During the three quarters of the twentieth century the Dutch coalmines existed, migrant workers were recruited in different roles and numbers. In the build up and expansion phase of the industry before the 1930s the mining companies needed skilled and experienced workers. They found them mainly in the nearby German mining districts of Aachen and the Ruhr. These migrants transferred their professional experience to unskilled Dutch miners, so over the years the mining companies became less dependent on skilled miners from abroad. At the end of the 1920s also unskilled migrant workers were recruited, for instance from Poland. In the depression of the 1930s they were the first to get fired again. From that time on, Dutch miners formed the skilled core of the labour force. In the period after the Second World War, the mines were able to keep many of them (and their sons) as regular and stable workers. The relative number of migrants employed by the Dutch mines was much lower than in the years around 1930. Foreigners, in the 1950s mainly from Italy and Austria, in the 1960s from Spain, Yugoslavia and Morocco, most of them unskilled, were only recruited as temporary labourers, as guest workers.

Met de opening van de eerste zetel (ontginningslocatie) van de Oranje-Nassaumijnen in 1899 ging de Nederlandse steenkolenmijnbouw een nieuwe fase in. De winning van kolen, al sedert de Middeleeuwen op kleine schaal in de omgeving van Kerkrade beoefend, groeide binnen enkele decennia uit tot een grootschalige economische activiteit, waarmee tienduizenden mensen hun brood verdienden. In 1928 waren er in de Nederlandse mijnbouwregio, een gebied in het zuiden van Limburg dat zich van de Duitse grens bij Kerkrade in noordwestelijke richting uitstrekte tot aan de Maas ter hoogte van Geleen, twaalf steenkolenmijnen in productie. Ze werden geëxploiteerd door vier particuliere ondernemingen en één staatsbedrijf.¹

1. Het standaardwerk over de geschiedenis van de Nederlandse mijnbouw is nog steeds: C.E.P.M. Raedts, *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg* (Assen 1974).

De mijnen verschenen in een ruraal gebied zonder industriële traditie van betekenis. Behalve voor de naar schatting 1500 ervaren mijnwerkers uit het grensgebied tussen Kerkrade en Schinveld, die omstreeks 1900 in de twee kleine mijnen bij Kerkrade werkten of dagelijks naar een van de steenkolenmijnen vlak over de grens in de streek rond Aken pendelden, was de mijnarbeid diep onder de grond voor de Zuid-Limburgse beroepsbevolking een onbekend en onbemind métier.² De mijndirecties zagen zich daarom gedwongen om voor een adequate personeelsvoorziening een beroep te doen op arbeidsmigranten van buiten Limburg. Uit alle Nederlandse provincies kwamen jonge mannen naar 'het donkere zuiden' om hun geluk in de mijnen te beproeven. Daarnaast wisten ook veel buitenlanders de weg naar de Nederlandse steenkolenindustrie te vinden of werden ze door de mijndirecties actief geworven. Het is deze categorie mijnwerkers waarover het in deze bijdrage zal gaan.

Nauwelijks driekwart eeuw na de snelle opkomst was de steenkolenmijnbouw uit Nederland verdwenen. In december 1974 sloot de laatste mijn. In de fases van opbouw, consolidatie en neergang van de arbeidsmarkt voor mijnwerkers, die onlosmakelijk waren verbonden met de levenscyclus van de mijnbedrijven, speelden arbeidsmigranten met een niet-Nederlandse nationaliteit steeds een rol. De vraag is of, en in hoeverre, de specifieke positie die arbeidsmigranten van over de grens in het Nederlandse mijnbedrijf hadden, in de loop van die driekwart eeuw veranderde. Het is van belang een onderscheid te maken tussen de kwantitatieve en kwalitatieve functie van arbeidsmigratie voor het mijnbedrijf.

De positie van migranten op de arbeidsmarkt is veelvuldig thema van historisch onderzoek geweest.³ Een belangrijke factor in de verklaring van de rol van arbeidsmigranten is het inzicht dat de arbeidsmarkt niet homogeen is, maar bestaat uit een aantal segmenten of deelmarkten. Zo gaat de theorie van de dubbele arbeidsmarkt ervan uit dat er enerzijds sprake is van een intern segment met vaste werkgelegenheid en stabiele arbeidsmarktverhoudingen, en anderzijds een extern segment van wisselende omvang en samenstelling met een tijdelijk arbeidscontract.⁴ Het externe of secundaire segment had vaak een bufferfunctie, waarmee werkgevers conjuncturele fluctuaties in met name de kwantitatieve vraag naar arbeidskrachten konden opvangen. Bovendien werden de functies die in dit externe segment vielen, vaak gekenmerkt

2. Serge Langeweg, 'Trekwerkers en pendelaars; grensarbeid in oostelijk Zuid-Limburg, 1875-1914' in: *Zestig jaar voren in de geschiedenis: Jubileumboek Het Land van Herle 1945-2005* (Heerlen 2006) 295-308.

3. Zie het inleidende artikel van Ad Knotter in dit themanummer.

4. Ad Knotter, *Economische transformatie en stedelijke arbeidsmarkt: Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Zwolle 1991) 16.

door fysiek zware, ongezonde, ongeschoolde en eentonige werkzaamheden.⁵ Herkomst blijkt een van de factoren die bepaalde tot welk segment een werknemer behoorde.⁶ In veel gevallen belandden buitenlandse migranten in het secundaire segment, waar ze de banen vervulden waarvoor extra conjuncturele vraag bestond, of die door plaatselijke arbeidskrachten zó onaantrekkelijk werden gevonden dat er een structureel tekort dreigde of al bestond.⁷ In deze laatste categorie viel ook mijnarbeid. 'It is invariably said by miners that pitwork can never be other than an unpleasant, dirty, dangerous and difficult job', constateerden auteurs die een mijnbouwgemeenschap in het Engelse graafschap West-Yorkshire onderzochten.⁸ Overal in Europese mijnbouwgebieden hadden mijndirecties moeite om op de plaatselijke arbeidsmarkt geschikte arbeiders te vinden voor het zware werk ondergronds. Velen zochten pas hun toevlucht tot een baan in de steenkolenwinning als alternatieven om aan de kost te komen waren uitgeput. En als die alternatieven er bij een omslag van de conjunctuur weer kwamen, merkten de mijnbedrijven dat onmiddellijk aan de vrijwillige ontslagname. De inzet van buitenlandse migranten als mijnwerker was daarom regelmatig noodzakelijk.

Migratie kan echter nog een andere functie voor de arbeidsmarkt hebben dan het leveren van (tijdelijke) arbeidskrachten voor zwaar fysieke ongeschoolde werkzaamheden. Arbeidsmigranten kunnen ook een belangrijke rol spelen bij de overdracht van kennis en vaardigheden die in de omgeving waar ze zich vestigen niet of in onvoldoende mate aanwezig zijn.⁹ De transfer van hun deskundigheid kan zowel direct als indirect verlopen. Direct doordat ze door hun ervaring meteen volwaardig kunnen worden ingezet in het productieproces en indirect doordat ze op de werkplek optreden als opleiders die hun ervaring overdragen op ongeschoolde collega's.¹⁰ Door hun ervaring en de onmisbare positie die ze innemen in (startende) ondernemingen, kunnen deze arbeidsmigranten gerekend worden tot het interne of primaire segment van de arbeidsmarkt. Het belang van de aanwezigheid van ervaren arbeidskrachten geldt des te meer als het een sector betreft als de steenkolenmijn-

5. Klaus J. Bade, *Europa in Bewegung. Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (München 2000) 109-113.

6. Leo Noordegraaf, 'Arbeid en arbeidsmarkt; Recent onderzoek in historiografisch perspectief', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* XIII (1987) 357-372, aldaar 362.

7. Michael Kösters-Kraft, *Großbaustelle und Arbeitswanderung. Niederländer beim Bau des Dortmund-Ems-Kanals 1892-1900* (Osnabrück 2000) 55-57.

8. Norman Dennis, Fernando Henriques en Clifford Slaughter, *Coal is our life: an analysis of a Yorkshire mining community* (4e druk; Londen 1974) 38.

9. Bade, *Europa*, 113.

10. M.C.M. van Elteren, *Staal en arbeid. Een sociaal-historische studie naar industriële accommodatieprocessen onder arbeiders en het desbetreffend bedrijfsbeleid bij Hoogovens IJmuiden, 1924-1966* (Leiden 1986) 1-12 en 114-116.

bouw, met zijn zeer specifieke arbeidsomstandigheden, waar een goede training van ongeschoolde krachten van levensbelang is.¹¹

De hierboven geformuleerde centrale onderzoeksvraag naar de veranderende positie van buitenlandse migranten in de Nederlandse mijnen zal worden beantwoord door seriële kwantitatieve gegevens te combineren met kwalitatieve informatie uit contemporaine verslagen en rapporten, alsmede uit de omvangrijke literatuur die er over (Nederlandse) mijnbouw is verschenen. Door het aantal en aandeel buitenlanders in de mijnbouw over een tijdsbestek van driekwart eeuw te volgen, komen zowel de structurele aanwezigheid van deze groep arbeiders als schommelingen in de loop van de tijd aan het licht. De (structurele) positie op de arbeidsmarkt voor mijnwerkers wordt verklaard door na te gaan in welke mate buitenlandse arbeiders, in vergelijking met hun Nederlandse collega's, op specifieke plaatsen binnen de mijnbedrijven terecht kwamen. Conjuncturele schommelingen in de rekrutering van mijnwerkers worden opgespoord door de jaarlijkse groeivoet van het aantal buitenlandse en Nederlandse arbeiders binnen het ondergrondse bedrijf van de mijnen te vergelijken en te verklaren. De rol die het rekruteringsbeleid en de specifieke structuur van de bedrijven speelden bij de mate van aanwerving van buitenlandse migranten wordt onderzocht aan de hand van vergelijking van de aanwezigheid van buitenlanders bij het Staatsmijnbedrijf en de particuliere mijnen.

Vooraf enkele opmerkingen over de te presenteren kwantitatieve gegevens. De cijfers betreffen steeds de *arbeidersbezetting*. Dit was niet het hele personeelsbestand van een mijnbedrijf. De personeelsbezetting was hiërarchisch opgebouwd. Er bestond een rangensysteem van functies. Een belangrijke cesuur, zowel ondergronds als bovengronds, lag bij de functie van 'opzichter': met het bereiken van deze rang verliet de functionaris de rijen van de arbeiders en trad hij toe tot de beambten. Naarmate het bovengrondse bedrijf groeide, en zeker de chemische tak van Staatsmijnen met relatief meer geschoolde functies, nam het percentage beambten in het personeelsbestand toe. Ook de voortschrijdende mechanisatie en rationalisatie in het onder- en bovengrondse mijnbedrijf sedert de jaren twintig leidden tot een groter aantal werkzaamheden op beambtenniveau.¹² Het aandeel van de beambtengroep bedroeg medio jaren zestig ongeveer vijftien procent van het totale personeelsbestand bij de mijnen.¹³ Van dat beambtencorps waren eind 1959 bijna 2.000 functionarissen (26 procent) ondergronds aangesteld.¹⁴ Dat kwam

11. Franz-Josef Brüggemeier, *Leben vor Ort. Ruhrbergleute und Ruhrbergbau 1889-1919* (München 1983) 99-102.

12. *Verslag van de gezamenlijke steenkolenmijnen in Limburg aan de Mijnindustrieraad betreffende de economische gang van zaken in het jaar* (verder *Verslag GSL aan MIR*) 1960, 21.

13. *Idem* [1954-1970].

14. *Idem* 1961, 22.

neer op gemiddeld één beambte per vijftien à zestien ondergrondse arbeiders. Helaas is van de beambtengroep op geaggregeerd niveau niet veel meer dan de getalssterkte overgeleverd. Een bron die van jaar tot jaar inzicht geeft in de samenstelling naar nationaliteit is bijvoorbeeld niet bekend. Daarom blijft deze groep hier verder buiten beschouwing.

Een tweede opmerking vooraf betreft de teldatum. Voor zover niet anders vermeld, ligt die in deze bijdrage steeds op 31 december van het betreffende jaar. Vergelijking van het aantal arbeiders op 31 december van het jaar X en het jaar X¹ geeft de toe- of afname in jaar X. Bij deze berekening blijft het personeelsverloop dat zich binnen jaar X afspeelde, dus buiten beschouwing.

Een laatste kanttekening geldt de definiëring van het begrip 'buitenlandse arbeidskracht'. Uitgegaan wordt van de nationaliteit van de betrokkenen. Buitenlander is dan iedereen die niet de Nederlandse nationaliteit bezit.

Nederlandse en buitenlandse mijnwerkers: de algemene tendens

In 1909 stelde de Hoofd-Ingenieur der Mijnen, de hoogste ambtenaar van Staatstoezicht op de Mijnen, de rekruteringsproblemen waarmee de Nederlandse mijnbouw worstelde, in zijn jaarverslag aan de orde.¹⁵ De lokale arbeidsmarkt kon niet aan de grote vraag naar mijnwerkers voldoen, zo was de strekking van de opmerkingen van de Hoofd-Ingenieur. De Limburgse mijnen zouden dus alternatieve bronnen voor hun arbeidsvoorziening moeten aanboren. Vier mogelijkheden somde de hoofdamtenaar op. Het meest verwachtte hij van arbeiders uit de Zuid-Limburgse dorpen gelegen buiten de onmiddellijke omgeving van de mijnbedrijven. Zijn volgende voorkeuring uit naar Nederlanders, afkomstig van buiten Zuid-Limburg. Wanneer die ervaring hadden opgedaan in een Belgische of Duitse mijn waren ze extra welkom, al gaf de Hoofd-Ingenieur toe dat de kans klein was dat Nederlanders hun baan in een buitenlandse mijn zouden willen opgeven om in Limburg mijnwerker te worden. Hun in het buitenland opgebouwde rechten in zieken- en pensioenfondsen zouden ze daarmee immers prijsgeven. Helemaal onderaan de lijst stonden buitenlandse mijnwerkers.

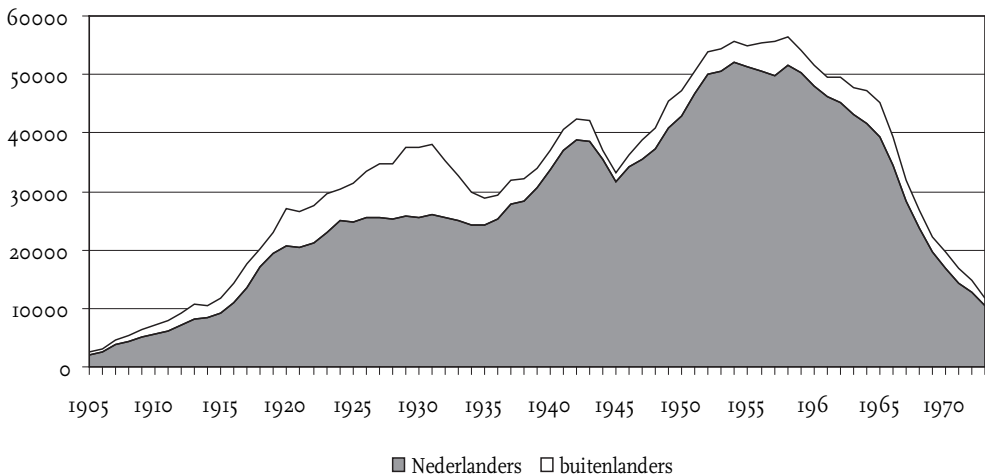
Hoewel de voorkeur dus blijkbaar niet naar deze categorie arbeiders uitging,¹⁶ blijkt uit grafiek 1 duidelijk dat de Nederlandse mijnen voortdurend, zij het in wisselende mate, een beroep moesten doen op arbeidsmigranten van buiten Nederland. Slechts een korte blik op het verloop van beide curven volstaat ook om te constateren dat gedurende de driekwart eeuw van het bestaan van de Nederlandse steenkolenmijnindustrie het aandeel van de

15. *Jaarverslag van den Hoofd-Ingenieur der Mijnen over 1909*, 1-4.

16. L.H.M. Kreukels, *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen* (Assen en Maastricht 1986) 82-83.

arbeiders met een buitenlandse nationaliteit steeds ruim beneden dat van de Nederlanders heeft gelegen. Zowel in absolute aantallen als in verhoudingscijfers lag het hoogtepunt van de aanwezigheid van buitenlanders in 1930. Op 31 december van dat jaar hadden de gezamenlijke mijnen 11.969 buitenlanders in dienst, een aantal dat overeenkwam met 32 procent van de totale arbeidersbezetting. Op de lange termijn bezien is 1930, het jaar voordat de grote depressie ook in de Nederlandse mijnbouw toesloeg, te beschouwen als een keerpunt tussen de voorafgaande periode van een gestage toename van het buitenlandse aandeel in de arbeidersbezetting, en een snelle daling naar een aandeel van acht à tien procent in de jaren na de Tweede Wereldoorlog.

GRAFIEK 1 *Het aantal Nederlandse en buitenlandse arbeiders in dienst van de Nederlandse steenkolenmijnen, 1905-1973*

Bron: (Jaar)verslagen (Hoofd)-Ingenieur / Inspecteur-Generaal der Mijnen, 1905-1973.

Dit algemene beeld dient echter verfijnd te worden. Dat kan gebeuren door twee vergelijkingen uit te werken. De eerste vergelijking betreft die tussen twee groepen van mijnbedrijven. Aan de ene kant is dit de groep van steenkolenmijnen die in particuliere handen waren, aan de andere kant de mijnzetels die door de Nederlandse Staat werden geëxploiteerd. De getalsmatige verhouding tussen buitenlandse en Nederlandse arbeiders binnen beide bedrijfsgroepen geeft een indicatie voor eventuele verschillen in rekruteringsbeleid. Door de verhouding Nederlandse – buitenlandse arbeiders bovendien te relateren aan structuurverschillen tussen beide groepen mijnbedrijven, kunnen inzichten worden verkregen over de plaats van Nederlandse en niet-Nederlandse nationaliteiten op de arbeidsmarkt voor mijnwerkers. De tweede vergelijking, die tussen arbeiders, borduurt hierop voort. Onderzocht wordt of tussen buitenlandse en Nederlandse arbeiders verschillen bestonden in de

plaats in het mijnbedrijf, bovengronds of ondergronds, waar men doorgaans terecht kwam.

Staatsmijnen versus particuliere mijnen en bovengronds versus ondergronds

De aanzet voor de ontwikkeling van de grootschalige mijnbouw in Nederland omstreeks 1900 werd gegeven door particuliere buitenlandse ondernemingen. De Oranje-Nassaumijnen waren (toen nog) in Duitse handen,¹⁷ de *Société Anonyme des Charbonnages Willem et Sophia*¹⁸ en de *Société Anonyme des Charbonnages Réunies Laura et Vereeniging*¹⁹ waren Belgische ondernemingen. Op 1 mei 1902 werd echter ook een mijnbouwonderneming door de Nederlandse staat opgericht.

Bij het besluit van de regering in Den Haag om rechtstreeks te gaan participeren in mijnbouwactiviteiten speelden naast motieven van nationaal-economische aard ook sociale overwegingen een rol. De werkgelegenheid die de opening van nieuwe steenkolenmijnen zou genereren, werd van groot belang geacht, maar dan moest die wel ten goede komen aan autochtone arbeiders. Vóór alles moest worden voorkomen dat de mijnen een magneetwerking zouden gaan uitoefenen op arbeiders uit den vreemde. In buitenlandse mijnbouwregio's, zoals het Ruhrgebied, was dat wel gebeurd en had dat geleid tot grote maatschappelijke problemen. Staatsmijnen zou de weg van de geleidelijkheid moeten bewandelen 'door uit de bestaande bevolking, en hen die zich gaandeweg vestigen langzamerhand, eene krachtige mijnbevolking te vormen'.²⁰ Alleen op die manier kon Limburg worden behoed voor de kwalijke gevolgen van een te snelle industrialisatie.²¹ In de praktijk impliceerde dat uitgangspunt een duidelijke preferentie in het rekruteringsbeleid: het was uitdrukkelijk de bedoeling dat Staatsmijnen alleen Nederlandse arbeiders in dienst zou nemen.

Inderdaad nam Staatsmijnen aanvankelijk geen of nauwelijks buitenlanders aan, zo blijkt uit grafiek 2. Aan het eind van 1913 stonden er om precies te zijn vijf Duitsers en twee Belgen op de loonlijst van in totaal een kleine 3.200 onder- en bovengrondse mijnwerkers. Maar in 1914 veranderde dat: ten gevolge van de sterk toegenomen vraag naar arbeiders voor de pas geopende

17. In 1908 werd het bedrijf verkocht aan het De Wendel-concern uit Lotharingen. Oranje Nassau exploiteerde vier mijnzetels: ON 1 t/m IV.

18. De mijn Willem Sophia in Spekholzerheide (gemeente Kerkrade) werd in 1902 geopend.

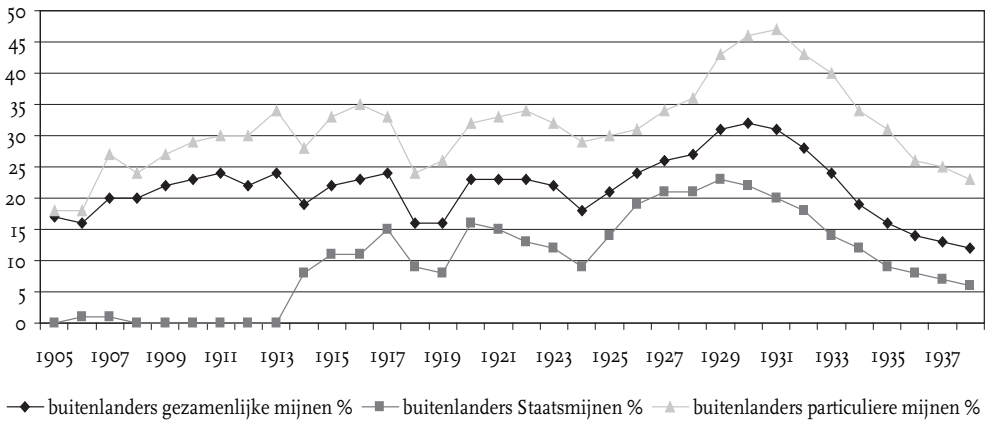
19. Laura & Vereeniging zou twee mijnen gaan exploiteren: de Laura (1905) en de Julia (1928), beide in Eijgelshoven.

20. *Rapport van de Commissie voor de Mijnen* (Amsterdam en 's-Gravenhage 1900) 32.

21. Kreukels, *Mijnarbeid*, 16-24.

Staatsmijn Emma in Treebeek was de directie gedwongen het standpunt ten aanzien van het in dienst nemen van buitenlanders te herzien. Op 31 december van dat jaar werkten er 340 mijnwerkers met een vreemde nationaliteit bij het Staatsmijnbedrijf.²² Het wegvallen van de kolenimport uit de oorlogvoerende landen in de jaren 1914-1918 noodzaakte Staatsmijnen, om nationaal-economische redenen, tot een geforceerd groeiproces. De weg van de geleidelijkheid moest noodgedwongen worden verlaten.²³

GRAFIEK 2 Aandeel buitenlanders in personeelsbestand Staatsmijnen en particuliere mijnen, 1905-1938

—◆— buitenlanders gezamenlijke mijnen % —■— buitenlanders Staatsmijnen % —▲— buitenlanders particuliere mijnen %
 Bronnen: Jaarverslagen Staatsmijnen; (Jaar)verslagen (Hoofd-)Ingenieur/Inspecteur-Generaal der Mijnen; Verslagen GSL aan MIR; Statistisch Zakboek voor de Nederlandse Steenkolenmijnen 1947.

De erkenning bij de Staatsmijndirectie dat het bedrijf niet zonder buitenlandse inbreng kon, betekende echter niet dat alle remmen los gingen bij de rekrutering van mijnwerkers. Meer dan de particuliere mijnen richtte het Staatsbedrijf zich via actieve wervingsacties op Nederlandse arbeiders van buiten Limburg, die werden gelokt met goede arbeidsvoorwaarden. Nadrukkelijk profileerde zich het Staatsbedrijf als een modelbedrijf dat niet alleen technisch vooruitstrevend was, maar ook goed voor zijn arbeiders zorgde.²⁴ Dat bleek bijvoorbeeld uit het loonniveau. Tot in de tweede helft van de jaren veertig waren de lonen van houters en andere ondergrondse functies bij Staatsmijnen doorgaans hoger dan die bij de particuliere mijnen. In de jaren vijftig en zestig daarentegen waren het de kleine particuliere mijnen Doma-

22. Staatsmijnen in Limburg, Jaarverslag over het jaar 1914, 12-13.

23. Staatsmijnen in Limburg. Gedenkboek bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan (Heerlen 1952) 261.

24. B.P.A. Gales en J.P. Smits, 'Een Nederlands scheppingsverhaal', in: J.W. Schot e.a., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw 11* (Zutphen 2000) 29-43, aldaar 37.

niale en Willem Sophia die het best betaalden. De verschillen met Staatsmijnen waren echter gering.²⁵ Dankzij de gunstige arbeidsvoorwaarden was het Staatsmijnbedrijf ook aantrekkelijk voor ervaren ondergronders van de particuliere mijnen in Limburg. Uit analyse van de herkomst van nieuw geworven ervaren arbeiders voor plaatsing ondergronds bleek, dat tussen 1913 en 1925 meer mijnwerkers van de particuliere mijnen de overstap naar Staatsmijnen maakten, dan omgekeerd. Bovendien rekruteerde Staatsmijnen meer onervaren mijnwerkers op de Nederlandse arbeidsmarkt dan de particuliere bedrijven.²⁶ Door zijn rekruteringsbeleid roomde het Staatsmijnbedrijf de Nederlandse arbeidsmarkt voor mijnwerkers af, met als gevolg dat de particuliere mijnen, die evenzeer een voorkeur hadden voor jonge autochtone mijnwerkers,²⁷ gedwongen bleven in ruimere mate een beroep te doen op buitenlanders. Tot in de jaren dertig waren die voornamelijk afkomstig uit Duitse mijnen.²⁸ Tussen 1920 en 1931 kwam zestig procent van de Duitse mijnwerkers die zich bij de Nederlandse mijnen aanboden terecht bij een particuliere mijn.²⁹

Het resultaat van het verschil in rekruteringsbeleid en -succes was dat van jaar tot jaar de inbreng van buitenlanders bij de particuliere mijnen aanzienlijk groter was dan bij Staatsmijnen. De eerste nuancering van het algemene beeld ligt dus in het feit dat het Staatsmijnbedrijf met meer succes dan de particuliere mijnen opereerde op de binnenlandse arbeidsmarkt voor mijnwerkers.

Voor het geringere aandeel buitenlanders bij Staatsmijnen is een aanvullende verklaring. Daarvoor moet worden gekeken naar de verdeling van de buitenlandse arbeidskrachten over het ondergrondse en bovengrondse bedrijf. Uit grafiek 3 blijkt dat er van een gelijkmatige verdeling geen sprake was. Voor de hele periode gold dat buitenlanders relatief vaker dan Nederlandse mijnwerkers ondergronds werkten. Vóór de Tweede Wereldoorlog werkten 85 tot 90 van elke honderd buitenlanders ondergronds. Bij de Nederlandse mijnwerkers was het percentage ondergronds 65 à 70. Na de oorlog daalde het percentage bij beide groepen. In de jaren vlak voor de aankondiging van de mijnsluitingen was 60 à 65 procent van de buitenlanders ondergronds

25. Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (verder SHCL), Archief Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg (verder GSL), Statistiek (lonen).

26. Gebaseerd op het medisch onderzoek naar de mijnwormziekte, dat elke mijnwerker tot 1926 moest ondergaan alvorens hij ondergronds geplaatst mocht worden. De resultaten van dit onderzoek werden per mijn jaarlijks gepubliceerd in het *Jaarverslag van den Hoofd-Ingénieur der Mijnen*.

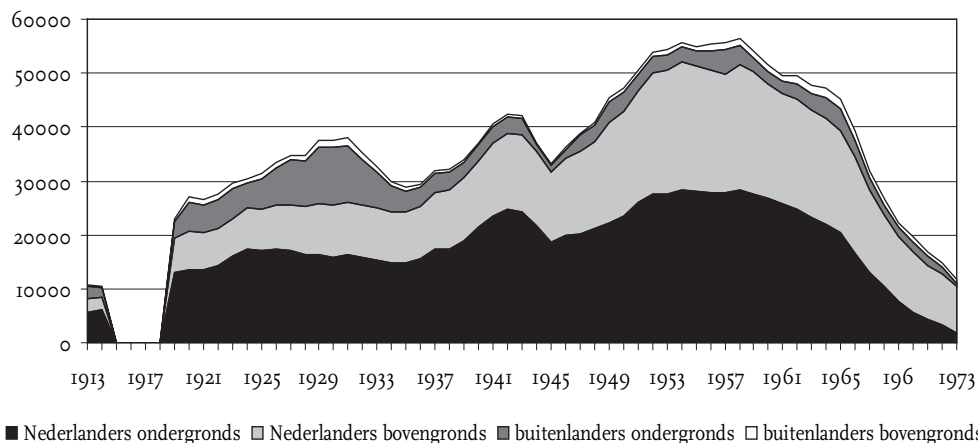
27. SHCL, Archief GSL inv nr 468 Brief van de Vereeniging tot behartiging van de belangen der Limburgsche Mijnindustrie aan de Hoofd-Ingénieur der Mijnen dd 27 december 1921.

28. Kreukels, *Mijnarbeid*, 81.

29. AZL Heerlen, Archief AMF, inschrijvingskaarten 1919-ca 1971. Een a-selecte steekproef uit dit zeer omvangrijke bestand ten behoeve van mijn promotieonderzoek omvat een vijftal subperiodes. Het tijdvak 1920-1930 is er daar één van.

tewerk gesteld. Van elke honderd Nederlandse mijnwerkers werkten er in die periode 55 à 60 ondergronds. De constatering dat buitenlanders vaker dan Nederlanders ondergronds werkten, waar de fysiek zwaarste en meest ongezonde arbeidsomstandigheden van het mijnbedrijf bestonden, is een aanwijzing voor het bestaan van een dubbele arbeidsmarkt.

GRAFIEK 3 *Het aantal Nederlandse en buitenlandse arbeiders in dienst van de Nederlandse steenkolenmijnen, verdeeld naar ondergronds en bovengronds, 1913-1973*

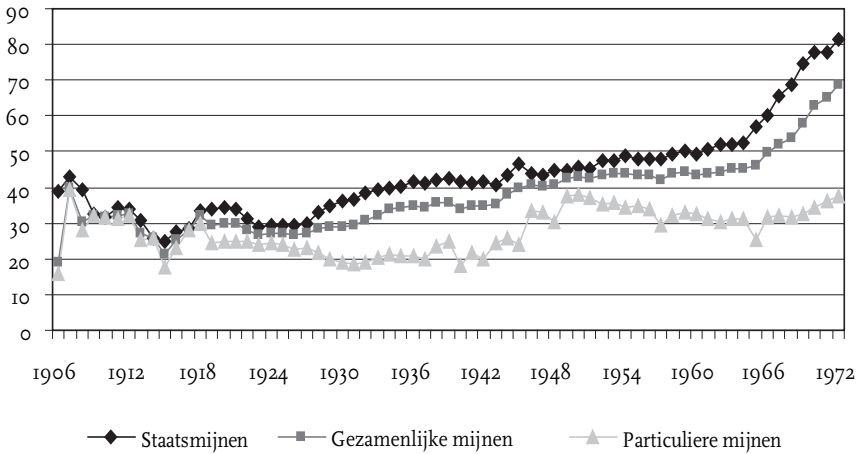

Bron: (Jaar)verslagen (Hoofd)-Ingenieur / Inspecteur-Generaal der Mijnen, 1913-1973.

De relatieve afname van het aandeel ondergronders in de Nederlandse mijnen heeft te maken met de groei van het bovengrondse bedrijf, vooral bij Staatsmijnen. Het bovengrondse bedrijf van Staatsmijnen was groter en diverser dan dat van de particuliere mijnen. Behalve de bij alle mijnondernemingen aanwezige bovengrondse bedrijfsonderdelen als kolenwasserijen, reparatiewerkplaatsen, elektrische centrales, transportafdelingen, briketfabrieken en administratieve diensten, bezat Staatsmijnen een omvangrijk steenkolenveredelingsbedrijf. Staatsmijnen produceerde hoofdzakelijk gasrijke kolen. In eigen cokesfabrieken werden de vluchtige stoffen uit de kolen verwijderd. Als cokesovengas werd het product verkocht voor verwarmingsdoeleinden. Daarnaast dienden het gas en andere bestanddelen die bij het scheidingsproces vrijkwamen, als grondstof voor de chemische tak van het bedrijf: het Stikstofbindingsbedrijf (SBB), dat vooral na de Tweede Wereldoorlog een spectaculaire groei kende. De ontgaste steenkool (cokes) werd op de markt gebracht als brandstof voor de ijzer- en staalindustrie.³⁰

30. Staatsmijnen bezat twee cokesfabrieken: Emma (1919) en Maurits (1929), gelegen bij de gelijknamige mijnzetels. Het Stikstofbindingsbedrijf in Geleen werd in 1930 geopend. Ernst Homburg, *Groeien door kunstmest*. DSM Agro 1929-2004 (Hilversum 2004).

GRAFIEK 4 De bovengrondse arbeidersbezetting bij Staatsmijnen en de particuliere mijnen, 1906-1972 (% van totale arbeidersbezetting)

Bronnen: (Jaar)verslagen (Hoofd)-Ingenieur / Inspecteur-Generaal der Mijnen; Jaarverslagen Staatsmijnen, 1906-1973.

Het grotere aandeel van het bovengrondse bedrijf komt tot uiting in de verdeling van het personeel over beide bedrijfsonderdelen. Dat blijkt uit grafiek 4 waarin het aandeel van de bovengronders in de totale personeelsbezetting in beeld is gebracht. De grotere omvang van het bovengronds bedrijf bij Staatsmijnen, precies dat bedrijfs gedeelte waar relatief de minste buitenlanders werkten, is een tweede verklaring voor het lagere percentage buitenlandse arbeiders bij Staatsmijnen in vergelijking met de particuliere mijnen.

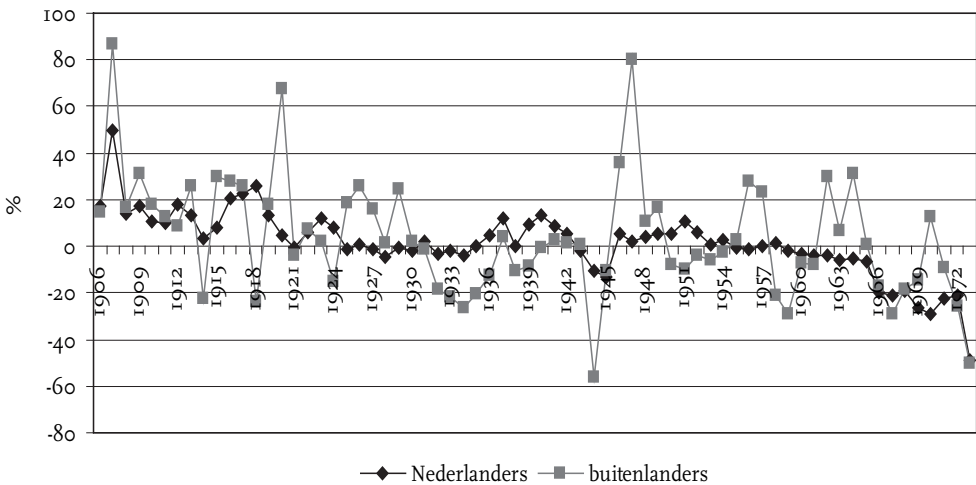
Schommelingen in de tewerkstelling van buitenlandse arbeiders

Gedurende hun hele bestaan hadden de mijnen buitenlandse arbeiders in dienst: dat was het resultaat van geregelde rekrutering van nieuwe groepen mijnwerkers met een niet-Nederlandse nationaliteit. De aanwerving van buitenlandse mijnwerkers was echter geen gelijkmatig proces. De jaarlijkse schommelingen konden groot zijn. In deze paragraaf staan de achtergronden van deze conjuncturele beweging centraal. Uitgangspunt is een vergelijking van de jaarlijkse groeipercentages van mijnwerkers van Nederlandse en buitenlandse nationaliteit. Wanneer het aantal buitenlandse mijnwerkers gedurende een bepaald jaar stijgt, mag worden aangenomen dat er een tekort bestond aan Nederlandse arbeiders voor de mijnen. Dat is a fortiori het geval wanneer het groeipercentage van het aantal vreemde arbeiders binnen het bedrijf groter is dan dat van de autochtone personeelsbezetting. Het omgekeerde is het geval bij een negatief groeipercentage. Door de jaarlijkse groei-

percentages gedurende de hele levenscyclus van de Nederlandse mijnen te volgen en te analyseren, is het mogelijk inzicht te krijgen in de rol van buitenlandse arbeid in de steenkolenwinning en de eventuele veranderingen daarin in de loop van de tijd.

In grafiek 5 zijn die jaarlijkse groeipercentages voor de periode 1920-1973 uitgezet voor het segment van de arbeidsmarkt waar steeds de grootste discrepanties bestonden: de ondergrondse mijnarbeid. Deze reeks van jaren werd aangevuld met gegevens over de totale bezetting tijdens de eerste twee decennia van de twintigste eeuw, omdat specifieke cijfers over nationaliteiten van ondergronders over die periode ontbreken. Nadere bestudering van grafiek 5 geeft aanleiding tot het onderscheiden van vier subperiodes. De eerste beslaat de periode van 1900 tot aan de vooravond van de economische crisis in de mijnbouw in 1930. Het tweede tijdvak wordt gevormd door de jaren van crisis en oorlog (1931-1944). De derde reeks van jaren begint in 1945 en duurt tot de aankondiging van de mijnsluitingen eind 1965. De sluitingsjaren van de mijnen tussen 1966 en 1974 vormen een laatste te onderscheiden subperiode.

GRAFIEK 5 *Het jaarlijkse groeipercentage van de ondergrondse bezetting Nederlandse mijnen: Nederlanders en buitenlanders, 1906-1973 (1906-1919 totale bezetting)*

Bron: Eigen berekening op basis van: *(Jaar)verslagen (Hoofd)-Ingenieur / Inspecteur-Generaal der Mijnen, 1905-1973.*

1900-1930

In de periode 1900-1930 lag het groeipercentage van de buitenlandse ondergronders jaarlijks doorgaans boven dat van de Nederlandse bezetting. Deze jaarlijkse ontwikkelingen hadden tot resultaat dat het percentage buitenlan-

ders ondergronds steeg van 28 in 1913 tot 40 in 1930. De verklaring voor de toename van het percentage buitenlanders moet vooral worden gezocht in hun beroepservaring. Geschoolde mijnwerkers waren onmisbaar, maar op de Nederlandse arbeidsmarkt waren die in onvoldoende mate aanwezig. Al vóór de Eerste Wereldoorlog werd geprobeerd Nederlandse mijnwerkers die in het Ruhrgebied en in het Akense bekken werkten, te bewegen naar de Limburgse mijnen te komen.³¹ Slechts ten gevolge van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was dat ten dele gelukt. De Nederlandse mijnwerkers alleen konden echter niet aan de grote vraag voldoen. In de jaren tijdens en vlak na de oorlog maakten de Limburgse mijnen een periode van geforceerde expansie door, met snelle toename van het aantal mijnwerkers als gevolg. Het aannemen van ervaren houters uit het buitenland was in die situatie onontkoombaar. Veel van de in de zomer van 1914 door mobilisatie en oorlog naar huis teruggekeerde buitenlandse arbeiders konden tijdens de oorlogsjaren worden vervangen door geïnterneerde Belgen, onder wie zich veel ervaren Waalse mijnwerkers bevonden.³² Tot het begin van de jaren dertig bleef de rekrutering van buitenlandse mijnwerkers nodig. Hun herkomst blijkt uit grafiek 6. In deze periode maakten Duitse mijnwerkers in de buitenlandse ondergrondse bezetting het leeuwendeel uit.³³ Hoewel hun aandeel in de loop van de tijd afnam, vormden ze nog in 1935 meer dan de helft van de buitenlandse ondergronders. De nabijheid van Duitse mijnbouwbedrijven rond Aken en in het Ruhrgebied maken het grote aandeel van Duitse mijnwerkers verklaarbaar. Uit die gebieden kwamen ervaren mijnwerkers naar Nederland.³⁴

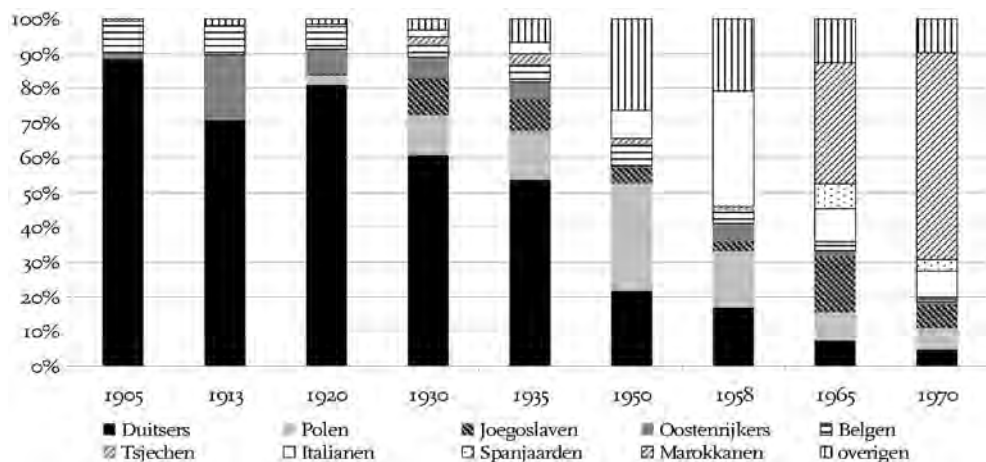
31. *Staatscommissie over de Werkloosheid Deel IX Eindverslag* ('s Gravenhage 1914) 543-547.

32. Volgens de jaarlijkse opgaves van het aantal op mijnworm onderzochte nieuwe ondergronders, namen de Nederlandse mijnen in de jaren 1915-1918 ruim 2600 Belgische geïnterneerden in dienst. Zij werden geregistreerd als ervaren mijnwerkers. Er kwamen er 1400 bij de particuliere mijnen terecht en 1200 bij Staatsmijnen. *Jaarverslagen Hoofd-Ingenieur over 1915 t/m 1918*.

33. Onder de groep mijnwerkers met de Duitse nationaliteit bevonden zich ook de nodige etnische Polen. Tot 1918 bestond de Poolse staat niet en de Poolse nationaliteit dus ook niet. Het oude Poolse grondgebied was opgedeeld tussen Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Duitsland. Pas in 1920 verschenen de Polen als nationaliteit in de personeelsstatistieken van de Nederlandse mijnen. Overigens kozen ook veel etnische Polen na 1918 voor de Duitse nationaliteit.

34. R. Dieteren, *De migratie in de mijnstreek 1900-1935* (Nijmegen 1962) 66-68. Dat traditioneel veel 'junge gelernte Bergleute' van de mijnen van de Eschweiler Bergwerks Verein (EBV) in de streek rond Aken de overstap maakten naar de Nederlandse mijnen, blijkt ook uit een brief van de EBV aan de Mijnenvereniging (dd 13 december 1920). SHCL, Archief GSL, inv nr 441.

GRAFIEK 6 De verdeling van buitenlandse nationaliteiten in het ondergrondse bedrijf van de Nederlandse steenkolenmijnen, 1905-1970 (1905: totale bezetting)

Bron: (Jaar)verslagen (Hoofd)-Ingenieur / Inspecteur-Generaal der Mijnen, 1905-1973.

Hoewel de Duitse aanwezigheid onder de buitenlandse ondergronders al vanaf de eerste jaren van de twintigste eeuw prominent was, kreeg de aantrekkingskracht van de Nederlandse mijnen op Duitse arbeiders na de Eerste Wereldoorlog een nieuwe impuls. De economie van de Republiek van Weimar werd in de jaren twintig geteisterd door binnenlandse politieke onrust en tot 1923 door een gierende inflatie. Veel arbeiders zochten zekerheid in Nederland met zijn stabiele sociaal-economische verhoudingen. In sectoren, waar arbeidstekorten ontstonden, zoals in de mijnbouw, waren ervaren Duitse arbeiders welkom.³⁵ Vooral voor Duitsers uit het grensgebied werd het buitengewoon aantrekkelijk om in de Nederlandse mijnen te gaan werken. Daar werd het salaris uitbetaald in harde Nederlandse guldens in plaats van in waardeloze *Reichsmarken*. De koopkracht in Duitsland van het in guldens verdiende mijnwerkersloon bedroeg ongeveer het drievoudige van het loon dat in de Duitse mijnen werd verdiend. Het gevolg was een toestroom van zogenaamde valuta-arbeiders naar de Limburgse mijnen. Zowel de directies van de Akense mijnen, die werden geconfronteerd met een uittocht van ervaren mijnwerkers, als Limburgse katholieken die met de toevloed van Duitse arbeidsmigranten de komst van socialistische denkbeelden vreesden, protesteerden bij de Nederlandse mijnen tegen het aannemen van de grensarbeiders. Alleen Staatsmijnen trok zich iets van de commotie aan. In 1921 en

35. Jan Lucassen en Leo Lucassen, 'Niederlande', in: Klaus J. Bade, Pieter C. Emmer, Leo Lucassen en Jochen Oltmer (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. (Paderborn enz. 2007) 95-109, aldaar 102.

1922 ontsloeg het bedrijf een groot deel van de Duitsers die kort tevoren waren aangenomen.³⁶

Het aantal grensarbeiders uit Duitsland bedroeg maximaal 2.677 personen, waarvan 2.223 ondergronders.³⁷ Dit aantal, bereikt op 31 december 1922, kwam neer op 11,2 procent van de ondergrondse bezetting. Aan het eind van 1923 kwam in Duitsland met de stabilisering van de *Reichsmark* een eind aan de naoorlogse periode van hyperinflatie. De genormaliseerde monetaire verhoudingen hadden een positief effect op de economische ontwikkeling van de Duitse industrie en mijnbouw. Voor veel Duitse ondergronders waren die ontwikkelingen aanleiding om naar het eigen land terug te keren. Het effect is in grafiek 5 af te lezen aan het negatief groeipercentage van de categorie buitenlandse arbeiders in 1924.

De rekrutering van mijnwerkers met ervaring uit het buitenland was niet alleen van belang voor de productie, maar had ook een opleidingsdoel. Nederlandse mijnwerkers leerden in de ondergrondse praktijk het houwervak van hun ervaren buitenlandse collega's. In de loop van de tijd bouwden de Limburgse mijnen op die manier een vaste kern van geschoolde Nederlandse mijnwerkers op. Daarmee verdween langzamerhand de afhankelijkheid van de Nederlandse mijndirecties van de ondergrondse vakman uit het buitenland. Dat betekende niet dat geschoolde buitenlanders werden afgedankt. Ervaren mijnwerkers waren altijd gewenst, ongeacht nationaliteit. Menig ervaren buitenlandse ondergronder die in de jaren twintig was gerekruteerd, bracht het tot een langjarige carrière in de Limburgse mijnbouw.³⁸ Uit een steekproef uit de inschrijvingen bij het Algemeen Mijnwerkersfonds (AMF), het pensioenfonds voor de Nederlandse mijnwerkers, bleek bijvoorbeeld dat bij een op de vier buitenlandse arbeiders die in de periode 1920-1931 bij de Nederlandse mijnen in dienst trad, een dienstverband van vijf jaar of meer volgde.³⁹

De toenemende aanwezigheid van geschoolde Nederlandse mijnwerkers had wel een wijziging in het rekruteringsbeleid van de mijnen tot gevolg. In de tweede helft van de jaren 1920 richtte dat beleid zich meer dan voorheen ook op ongeschoolde buitenlandse arbeiders.⁴⁰ Versteegh toonde aan dat van de Poolse arbeiders die in de periode 1927-1930 door de mijnzetel Oranje Nassau II werden gerekruteerd, 53,2 procent als ongeschoold kon worden aangemerkt. In 1920 was dat percentage slechts 32,6 geweest.⁴¹ Ondergronds

36. Kreukels, *Mijnarbeid*, 286.

37. *Algemeen Mijnwerkersfonds van de steenkolenmijnen in Limburg, Jaarverslag over 1922*, 17.

38. Zie bijvoorbeeld: Stephan Wojtkowiak, *Je moet weten hoe haas huft: herinneringen aan een mikrokosmos in Limburg* (Schinveld 2000).

39. AZI Heerlen, Archief AMF, inschrijvingskaarten 1919-ca 1971.

40. Paul Brassé en Willem van Schelven, *Assimilatie van vooroorlogse immigranten. Drie generaties Polen, Slovenen en Italianen in Heerlen* ('s-Gravenhage 1980) 146.

41. A.P. Versteegh, *De onvermijdelijke afkomst? De opname van Polen in het Duits, Belgisch en Nederlands mijnbedrijf in de periode 1920-1940* (Hilversum 1994) 225.

werden deze ongeschoolde mijnwerkers ingezet als sleper. Dat de mijnen ook op ongeschoolde buitenlanders moesten terugvallen had te maken met grote tekorten op de regionale arbeidsmarkt. De tweede helft van de jaren twintig werd gekenmerkt door een grote vraag naar mijnwerkers. Drie nieuwe mijnen kwamen in die jaren in productie, waaronder de zeer groot opgezette Staatsmijn Maurits in Geleen. Bovendien hadden de oudere mijnen hun maximale productiecapaciteit nog niet bereikt en konden daardoor voortdurend mijnwerkers gebruiken. Grafiek 5 laat zien dat in de jaren 1925-1930 de regionale arbeidsmarkt vrijwel opgedroogd was. Het groeipercentage van de Nederlandse ondergronders was zelfs meestal negatief. De arbeidstekorten moesten worden opgevuld met de rekrutering van nieuwe groepen buitenlanders. Wervingscampagnes in het buitenland brachten groepen Tsjechen en Italianen naar Limburg, samen met nieuwe contingenten Joegoslaven en Polen. Het is tekenend dat de mijndirecties zélf deze groepen als tijdelijk beschouwden. Hun rekruteringsstrategie was erop gericht de arbeiders te werven in landbouwgebieden. De groepen uit het eind van de jaren twintig waren 'halve landbouwers die ernaar streefden zich als zelfstandigen in hun eigen land te kunnen vestigen met behulp van het geld dat zij als mijnwerker konden sparen'.⁴² Van in ieder geval de groep Polen die in deze tijd in Nederland arriveerde, is bekend dat zij een tijdelijk arbeidscontract kregen, met werkzekerheid voor maximaal twaalf maanden.⁴³

1931-1945

De periode 1931-1945 was een periode van krimp. Het groeipercentage buitenlanders was doorgaans negatief en lag beneden dat van de Nederlandse bezetting. Het percentage buitenlanders ondergronds kelderde van 40 procent in 1930, via 14 procent eind 1939 tot 6 procent in 1944/45. Vooral in de jaren 1932 tot en met 1936 bleek de daling van het aantal buitenlandse ondergronders sterk. Aan het eind van 1931 waren er nog 10.528 ondergronders met een niet-Nederlandse nationaliteit. Vijf jaar later was dat aantal gedaald tot 3.456, een afname van 67 procent. In diezelfde periode nam ook het aantal Nederlandse ondergronders af, maar slechts met 4,1 procent. Van alle buitenlandse ondergronders nam het aantal Duitsers het sterkste af. Hun aandeel in de niet-Nederlandse ondergrondse personeelsbezetting daalde tussen 1930 en 1935 met bijna tien procent.⁴⁴ Een belangrijk criterium in

42. Kreukels, *Mijnarbeid*, 293.

43. Versteegh, *Onvermijdelijke afkomst*, 232.

44. Dat had overigens niet alleen met het ontslagbeleid van de mijndirecties te maken, maar ook met ontslag op eigen verzoek. Onder invloed van de nationaal-socialistische politiek van stimulering van de conjunctuur en oorlogsvoorbereiding keerden veel Duitsers

het ontslagbeleid van de mijndirecties was de lengte van het dienstverband. Dat had tot consequentie dat de groepen buitenlanders die aan het eind van de jaren twintig waren gerekruteerd, het eerst werden ontslagen. Hun tijdelijke arbeidscontracten werden niet verlengd.⁴⁵ Polen, Italianen, Tsjechen en vooral Joegoslaven werden van dit beleid de dupe. Duidelijk is dat deze groepen buitenlandse mijnwerkers een bufferfunctie hadden: nu de conjunctuur inkrimping van de personeelsbezetting noodzakelijk maakte, werden zij afgedankt.

Het ontslagbeleid van de mijndirecties en de werkgelegenheidspolitiek van de Nederlandse overheid waren er in de crisistijd op gericht de Nederlandse arbeiders zoveel mogelijk te ontzien. Voor het eerst kregen de mijndirecties in de jaren dertig te maken met een ruime arbeidsmarkt en konden ze opteren voor de meest preferente groep: jonge autochtone arbeiders die geworteld waren in de regio. Overigens konden dat ook voormalige immigranten zijn, maar die dienden dan wel aan twee voorwaarden te voldoen. Zij die met een Limburgse vrouw waren getrouwd, een gezin hadden gesticht en daardoor in de mijnstreek waren ingeburgerd, behoorden volgens de mijndirecties tot de 'vaste mijnwerkersstam', die men niet graag zag vertrekken. Daarnaast moest de mijnwerker van buitenlandse afkomst worden beschouwd als onmisbaar voor het mijnbedrijf, dat wil zeggen dat hij bewezen moest hebben over grote vakbekwaamheid te beschikken en tot hoge prestaties in staat te zijn.⁴⁶ Duidelijk kwamen in de jaren dertig de beide functies van buitenlandse arbeiders voor de Nederlandse mijnen aan het licht: enerzijds een groep die als het ware een reserveleger van arbeiders vormde waarmee conjuncturele fluctuaties konden worden opgevangen en anderzijds een harde kern van ervaren en geschoolde ondergronders met vaste werkgelegenheid.

Na een bescheiden toename in 1937 van het aantal buitenlanders in de ondergrondse bezetting, was de oorlogsdreiging in de jaren 1938 en 1939 oorzaak dat veel buitenlanders terugkeerden naar hun eigen land. Zij werden vervangen door jonge autochtone arbeiders die direct na de lagere school naar de eigen opleidingen van de mijnen waren gegaan.⁴⁷ Het aantal buitenlanders dat in mei 1940 ondergronds bij de Nederlandse mijnen in dienst was, bleef gedurende de bezettingstijd nagenoeg ongewijzigd. De bevrijding van de Limburgse mijnstreek in september 1944 gaf aanleiding tot een exodus van buitenlanders. Vooral betrof het groepen met een (verondersteld) verdacht oorlogsverleden, die door de mijnen werden ontslagen.

vrijwillig naar hun eigen land terug. G.C.M. Vromen, 'Personeelsbeleid bij de Nederlandse mijnen tijdens de jaren dertig', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* (verder *SSEGL*) xxxii (1987) 27-79, aldaar 39.

45. Kreukels, *Mijnarbeid*, 414-415.

46. Vromen, 'Personeelsbeleid', 53-54.

47. Kreukels, *Mijnarbeid*, 419-420.

Een groep Italiaanse mijnwerkers in een pijler in de Staatsmijn Emma te Hoensbroek, omstreeks 1958. Foto: DSM.

1946-1965

De periode 1946-1965 wordt gekenmerkt door korte tijdvakken van drie tot vijf jaar die afwisselend een positief en negatief groeisaldo vertonen. Op langere termijn steeg het percentage buitenlanders ondergronds, zonder de percentages van omstreeks 1930 ook maar te benaderen. Het bedroeg vijf procent in 1946, schommelt in de jaren vijftig rond elf procent en stijgt ten slotte naar zestien procent in 1965.

De Nederlandse mijnen maakten in de periode tot 1958 een bloeiperiode door. De jaren na 1945 werden gekenmerkt door een spectaculaire groei in het verbruik van energie.⁴⁸ De mijnen werden gezien als de motor van de wederopbouw. Het opvoeren van de kolenproductie was het doel. Ondanks voortschrijdende mechanisering en rationalisering bleef de steenkolenwinning een zeer arbeidsintensieve sector en dus was de vraag naar mijnwerkers voortdurend groot. In 1957 hadden de gezamenlijke Limburgse mijnen met ruim 32.000 man de grootste ondergrondse bezetting ooit. Van hen waren 4.500 mijnwerkers (veertien procent) van buitenlandse afkomst.⁴⁹ Dat was minder

48. F.A.M. Messing, *Geschiedenis van de mijnsluitering in Limburg. Noodzaak en lotgevallen van een regionale herstructurering 1955-1975* (Leiden 1988) 13.

49. *Verslag van de Inspecteur-Generaal der Mijnen over 1957*, III.

dan de helft van het aantal buitenlandse ondergronders dat in 1930 in dienst van de mijnen was geweest. Dat is opmerkelijk en duidt er op dat de mijnen sindsdien beter in staat waren hun personeel te rekruteren op de Nederlandse arbeidsmarkt, waar zich de meest preferente groepen bevonden.

Deze ontwikkeling kan vooral worden verklaard door de uitbouw van een systeem van interne bedrijfsopleidingen. Dit was voornamelijk gericht op jongens die direct na de lagere school kozen voor het beroep van mijnwerker. In 1945 waren de bestaande zogenaamde leesjongensopleidingen van Staatsmijnen en de grotere particuliere mijnen omgevormd tot Ondergrondse Vakschool (ovs).⁵⁰ Met de ovs streefden de mijnen twee belangrijke doelen na. De opleidingen zorgden voor scholing in mijnarbeid, die met de voortschrijdende mechanisatie van het ondergrondse bedrijf aan steeds hogere eisen moest voldoen. Maar wat misschien nog wel belangrijker was: een eigen opleiding gaf een zekere waarborg dat de arbeider het werk in de mijnbouw als zijn blijvend beroep nastreefde. De opbouw van een stabiele personeelsbezetting werd daardoor bevorderd.⁵¹ De autochtone jonge arbeiders die voor de ovs werden geworven, waren voor de mijndirecties de meest preferente groep. Na een aarzelend begin slaagden de mijnen er door uitgekende wervingsmethoden in het leerlingenaantal van de ovs fors te laten stijgen. In april 1953 kon Th. Rutten, de Nijmeegse hoogleraar in de psychologie die aan de wieg had gestaan van de ovs, aan de directie van Staatsmijnen schrijven: 'Door de ovs is mogelijk geworden de personeelsbezetting van de Limburgse mijnen vrijwel geheel te betrekken uit de autochtone bevolking. Dat betekent niet alleen een belangrijke vermindering van de kosten en de moeite die aan werving van ondergronds personeel moet worden besteed, doch ook dat het ontstaan van ongezonde sociale toestanden in belangrijke mate kan worden voorkomen'.⁵² Ook de directie van Staatsmijnen was die mening toegedaan. Na analyse van de gewenste omvang van de ovs met het oog op de toekomstige behoefte aan ondergronders, werd zelfs geconstateerd dat een inkrimping van de opleiding noodzakelijk was.⁵³ Dat was in 1953.

Al het volgende jaar werd het besluit van de Staatsmijndirectie achterhaald door de economische situatie. De arbeidsmarkt werd snel krapper en met uitzondering van 1958 daalde het aantal aanmeldingen voor de ovs van jaar tot jaar. Niettemin hebben via de ovs duizenden Limburgse jongens hun weg naar het ondergrondse bedrijf gevonden. Tussen 1945 en 1969 stroomden bij

50. Rob Wolf, *Mijnbouw, techniek en onderwijs: De ondergrondse vakscholen van de Staatsmijnen* (doctoraalscriptie Nijmegen 1978) 111 21.

51. H.C.W. Roemen e.a., *Verkenning omtrent het huidige en toekomstige personeelsvraagstuk van de mijnbouw in Nederlands Limburg* (Regionale Studies Werkgelegenheid, Luxemburg 1957) 77.

52. Geciteerd bij: Wolf, *Mijnbouw*, IV 3.

53. *Ibidem*, IV 12-13.

de gezamenlijke mijnen in totaal 11.168 ovs-ers door naar het ondergrondse bedrijf; 764 anderen kregen een functie bovengronds.⁵⁴ Inderdaad bleek de ovs een positieve invloed te hebben op de binding aan het bedrijf. Degenen die na een mijnbouwopleiding ondergronds gingen, waren minder geneigd tot vertrek uit het ondergrondse bedrijf dan hun collega's die geen specifieke vooropleiding hadden genoten.⁵⁵

Als tweede reden voor het lage naoorlogse percentage buitenlandse arbeiders kan worden gewezen op de relatieve aantrekkingskracht van de mijnbedrijven voor Nederlandse arbeiders van buiten de regio, dankzij de goede arbeidsvoorwaarden die werden geboden. Ondanks de grote krapte op de arbeidsmarkt waren de mijnen meer dan andere Limburgse industrieën in staat Nederlands personeel van buiten de regio te werven.⁵⁶ Dit gebeurde met behulp van intensieve wervingsacties, eerst in Midden- en Noord-Limburg en later in Noordoost-Nederland. Deze volgorde gaf de preferenties van de mijndirecties aan. Uit onderzoek bleek dat de werving van arbeiders voor het ondergrondse bedrijf in Midden- en Noord-Limburg aanzienlijk meer succes had dan in de rest van Nederland. De belangrijkste oorzaak hiervan was dat de Midden- en Noord-Limburgers gebruik konden maken van pendelbussen die hen naar de mijn brachten. Hierdoor konden ze in hun vertrouwde dorpen blijven wonen. Nederlanders van verder weg daarentegen waren genoodzaakt in de mijnstreek te komen wonen.⁵⁷ Door de grote woningnood werden zij ondergebracht in gezellenhuizen en pensions, waar de heimwee snel kon toeslaan.⁵⁸ Onder deze categorie was het verloop zeer hoog.⁵⁹

Wanneer grepen de personeelsdiensten van de mijnen in de naoorlogse jaren dan toch terug op de rekrutering van buitenlandse mijnwerkers? In het algemeen gebeurde dat pas wanneer het regionale, provinciale en nationale aanbod te gering was.⁶⁰ De jaarlijkse groeipercentages die in grafiek 5 zichtbaar zijn gemaakt, geven een indruk wanneer zich een dergelijke situatie voordeed. De eerste periode dat buitenlandse mijnwerkers in versterkte mate werden geworven, waren de jaren onmiddellijk na de bevrijding. Door

54. SHCL, Archief GSL, Statistiek.

55. J.H.G. Segers, *Het personeelsverloop in het ondergronds mijnbedrijf: methoden en resultaten* (Tilburg 1968) 92-93, 101.

56. Roemen e.a., *Verkenning*, 71-74.

57. Staatsmijnen hanteerde sinds de jaren vijftig de zogenaamde 13-urengrens: personeel mocht aan reis- en werktijd dagelijks niet meer dan dertien uur kwijt zijn. Bij de Oranje Nassaumijnen lag die grens bij twaalf uur.

58. P.J.M. Reumkens, *Een onderzoek naar het verloop van mijnwerkers werkzaam bij de Oranje-Nassaumijnen* (z.p. 1958) 34.

59. Segers, *Personeelsverloop*, 71.

60. H. Römken, *Problemen bij tewerkstelling van buitenlandse arbeiders* (Scriptie Sociale Academie Sittard 1965) 16-26.

In 1962 arriveerde een groep van 49 door de mijnen geworven Joegoslaven op vliegveld Beek (het huidige Maastricht-Aachen-Airport). Foto: Industrion, Kerkrade.

verschillende oorzaken, zoals vrijwillig of gedwongen ontslag, aanmelding of oproeping voor militaire dienst, was het aantal mijnwerkers aan het eind van 1944 scherp gedaald.⁶¹ De mijnen stonden voor de opgave het personeelstekort op korte termijn aan te vullen. Dat kon alleen lukken door ook een beroep te doen op de buiten-Nederlandse arbeidsmarkt. Vooral de jaren 1946 en 1947 laten spectaculaire groeipercentages van de groep buitenlandse ondergronders zien. Was de toename in 1946 nog grotendeels te danken aan de spontane terugkeer van Duitsers, het jaar daarna waren de mijnen gedwongen actief op zoek naar mijnwerkers te gaan.⁶² Georganiseerde wervingsacties onder zogenaamde *displaced persons*, die na de oorlog in opvangkampen in Duitsland waren beland en onder gedemobiliseerde militairen, leverden enkele duizenden Polen op. Hoewel het verloop onder deze groep nieuwkomers groot was, vormden de Polen nog in 1950 het grootste contingent buitenlandse ondergronders (grafiek 6). Het opvallende percentage 'overigen' in 1950 moet worden toegeschreven aan een sterk toegenomen aantal

61. *Jaarverslag van de Inspecteur-Generaal der Mijnen over 1946, 1947 en 1948*, 9.

62. Eind 1945 werkten er zegge en schrijve drie Duitsers ondergronds in de Nederlandse mijnen. Een jaar later waren het er alweer 336.

‘statenlozen’ ten gevolge van de chaotische internationale politieke omstandigheden van vlak na de oorlog. Ook onder deze categorie bevonden zich veel voormalige *displaced persons*.

Een tweede reeks van jaren waarin de meest preferente arbeidsmarkten voor mijnwerkers tekort schoten, begon in 1955 en duurde tot de tweede helft van 1957. Er bestond toen een enorm tekort aan arbeiders, niet alleen voor de mijnen, maar voor de industrie als geheel. ‘Hoewel ervan moet worden uitgegaan dat een gezonde ontplooiing van de mijnindustrie in de allereerste plaats moet steunen op Nederlandse arbeidskrachten, moest teneinde een behoorlijk functioneren van de bedrijven te waarborgen, gelet op de krappe arbeidsmarkt hier te lande en in Limburg in het bijzonder, in stijgende mate een beroep worden gedaan op buitenlandse arbeidskrachten’, noteerde de Inspecteur-Generaal der Mijnen in 1956 in zijn jaarverslag.⁶³ Opnieuw organiseerden de mijnen wervingscampagnes in het buitenland. Die brachten in 1955 voornamelijk Oostenrijkers naar Nederland; in 1956 en 1957 was het een – veel groter – contingent Italianen dat werd gerekruteerd.⁶⁴ Dit waren vrijwel allemaal arbeiders zonder ervaring in de mijnbouw. Ze kregen een tijdelijk arbeidscontract en werden ondergronds als sleper aangesteld.⁶⁵ Hun ongeschooldheid en de tijdelijkheid van het arbeidscontract duiden op een bufferfunctie. Zij werden inderdaad de voornaamste slachtoffers van de kolencrisis van 1958-1960. Tengevolge van afzetproblemen in die jaren moesten de mijnen hun personeelsbezetting inkrampen en de tijdelijke contracten van de recent aangeworven buitenlandse arbeiders werden niet verlengd.⁶⁶ Die ontslaggolf van buitenlandse arbeiders is in grafiek 5 zichtbaar in de negatieve groeipercentages in de periode 1958-1960.

De mijndirecties moesten opnieuw een beroep doen op arbeiders van niet-Nederlandse afkomst in de jaren 1961 tot en met 1965. Dit keer was er meer aan de hand dan alleen een zeer krappe arbeidsmarkt met voldoende mogelijkheden voor Nederlanders om een baan buiten de mijn te krijgen. Nadat de kolencrisis van 1958 duidelijk had gemaakt dat de rol van steenkolen op de energiemarkt tanende was, was het vertrouwen van veel Limburgers in de toekomst van de werkgelegenheid in de mijnbouw afgenomen. Vooral jonge mijnwerkers zeiden het zware werk onderin vaarwel en maakten van de ruime werkgelegenheid in andere sectoren gebruik om hun beroeps carrière elders voort te zetten. Vanaf het eind van de jaren vijftig begon de Duitse arbeids-

63. *Verslag van de Inspecteur-Generaal der Mijnen over 1956*, 16.

64. *Idem over 1955*, 15 en *Idem over 1956*, 16; *Verslag G.S.L. aan M.I.R. 1957*, 25.

65. Dat blijkt onder meer uit de inschrijvingskaarten bij de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond, waarvan de Italiaanse nieuwkomers in veel gevallen lid werden. Op de kaarten staat de functie bij intreding in het mijnbedrijf vermeld. SHCL, Archief Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond, lidmaatschapsformulieren.

66. Messing, *Geschiedenis van de mijnsluiting*, 130.

Op 27 november 1963 bezocht de Wereldomroep het gezellenhuis in Eijgelshoven. Spaanse mijnwerkers van de mijn Laura en Julia mochten de groeten doen aan familie en vrienden thuis. Foto: Industrion, Kerkrade.

markt te lonken, waar tot 35 procent meer loon werd betaald.⁶⁷ In dezelfde jaren verdween de gunstige loonpositie van de mijnwerkers ten opzichte van arbeiders in andere industriële sectoren.⁶⁸ Het personeelsprobleem van de Nederlandse mijnen werd op die manier verhevigd. Ondanks een fors doorzettende arbeidsbesparende mechanisatie en rationalisatie was er niet alleen een voortdurend kwantitatief tekort, maar begonnen er ook kwalitatieve fricties te ontstaan, omdat door het vertrek van vooral jonge mijnwerkers zich een vergrijzing van de personeelsbezetting aftekende.

Een bijkomend probleem was dat de mijnen al sinds het eind van de jaren vijftig waren geconfronteerd met een toenemend aantal pensioneringen. Dat was het gevolg van het feit dat bij de opkomst van de mijnen, dertig à veertig jaar eerder, vooral jonge mannen waren aangetrokken, die vanaf de tweede helft van de jaren vijftig de pensioengerechtigde leeftijd van 55 jaar bereikten.⁶⁹ De problemen met de personeelsvoorziening werden zó groot, dat het natuurlijk verloop niet kon worden aangevuld. Het gevaar dreigde dat de kolenproductie niet op peil gehouden kon worden. Daarom besloten de

67. Ibidem, 180.

68. Ibidem, 12.

69. *Arbeidsmarktbeschrijving van de Provincie Limburg 1957*, 22.

mijndirecties in 1961 weer buitenlandse arbeidskrachten te rekruteren.⁷⁰ De volgende vier jaar tot aan de aankondiging van de mijnsluitingen in december 1965 werden gekenmerkt door een relatief sterke toename van het aantal ondergronders van buitenlandse herkomst. De nieuwkomers kwamen uit Spanje en Joegoslavië, waar ze door de mijnen werden geworven. Net als hun Italiaanse voorgangers uit de tweede helft van de jaren vijftig, waren zij ongeschoold in mijnarbeid. Voordat ze aan het kolenfront werden ingezet, kregen ze een opleiding tot houwer. Dat laatste was veelal niet nodig voor Marokkaanse mijnwerkers die zich vanaf 1963 spontaan bij de Nederlandse mijnen aanmeldden.⁷¹ Zij kwamen voornamelijk uit Noord-Franse mijnen. Door hun ervaring met het werk ondergronds werden ze graag door de mijndirecties aangenomen. Aan het eind van 1965 had één op de drie buitenlandse ondergronders de Marokkaanse nationaliteit.

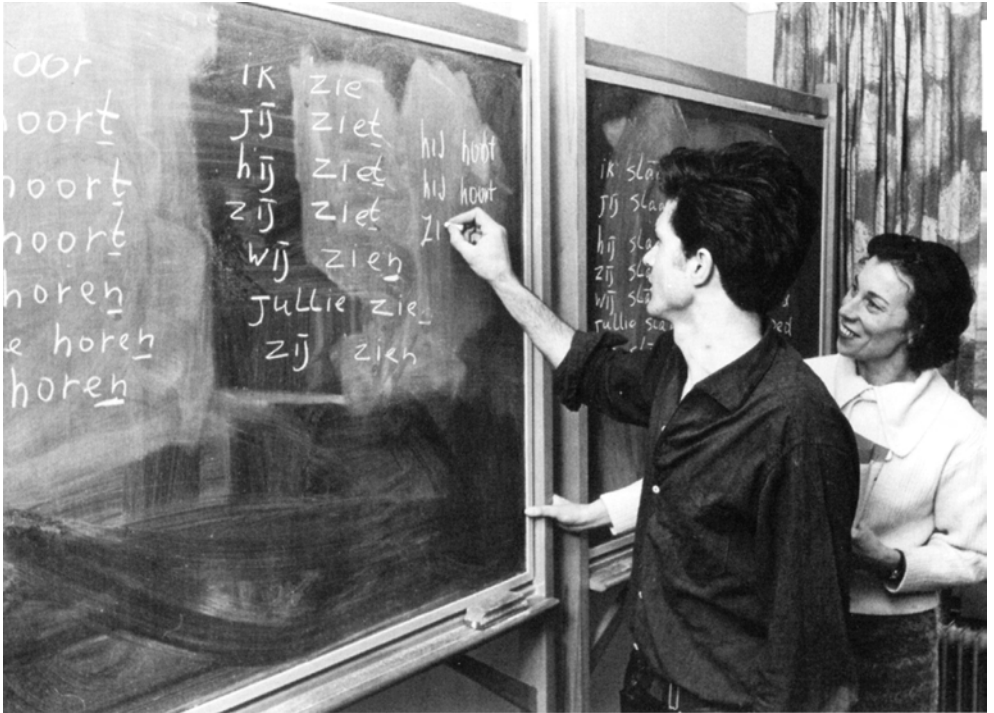
1966-1974

In de periode 1966-1974 was er geen sprake meer van een normaal functionerende arbeidsmarkt voor mijnwerkers. De jaren stonden in het teken van een gefaseerde beëindiging van de steenkolenwinning. Voor het personeelsbeleid betekende dit dat de aandacht niet primair was gericht op rekrutering, maar op afvloeiing, herplaatsing en omscholing. Het groeipercentage was meestal negatief, wat logisch is bij een geleidelijke afbouw van de personeelsbezetting. In de totale ondergrondse bezetting bleef het percentage buitenlanders tot het eind van 1969 vrij constant op vijftien à zeventien procent. Maar in het begin van de jaren zeventig bleek dat de afvloeiing van jonge autochtone mijnwerkers veel sneller verliep dan was voorzien. Dat bracht de sluitingsoperatie in gevaar. Een essentieel onderdeel daarvan was de mijnen één voor één te sluiten. Dat zou de mogelijkheid bieden oudere mijnwerkers, die door hun leeftijd moeilijk herplaatsbaar waren, van de ene naar de andere mijn te laten doorschuiven, zodat ze hun overbruggings- of pensioenleeftijd als mijnwerker konden halen. Dat plan kon echter alleen slagen als het zou lukken de productie bij de nog niet stilgelegde mijnen gedurende een aantal jaren op gang te houden. Daarvoor waren ook jonge en geschoolde mijnwerkers nodig. In een nieuwe wervingscampagne haalden Staatsmijnen, Laura & Vereniging en de Oranje Nassaumijnen in 1970 een groep van ongeveer zevenhonderd voornamelijk Marokkaanse mijnwerkers naar Limburg.⁷² Dit waren

70. *Verslag van de Inspecteur-Generaal der Mijnen over 1961*, 76.

71. H. Moritz, Marokkaanse gastarbeiders bij mijnen Laura en Julia (Scriptie Sociale Akademie Sittard z.j.) 7-10.

72. *Verslag van de Inspecteur-Generaal der Mijnen over 1970*, 55. Overigens werden ook in 1971 en 1972 nog buitenlanders voor het ondergrondse bedrijf gerekruteerd. Deze nieuw-

De mijnen verzorgden cursussen in de Nederlandse taal voor de buitenlandse werknemers. Hier oefent de Joegoslaaf Joseph Sladic de werkwoordsvervoegingen. Foto: Industrien, Kerkrade.

in hoofdzaak mijnwerkers met ervaring, opgedaan tijdens eerdere verblijven in West-Europese mijnbouwregio's.⁷³ Deze groep was verantwoordelijk voor de groei van het aantal buitenlandse ondergronders in 1970. Mede dankzij dit laatste contingent steeg het percentage buitenlanders ondergronds in de laatste jaren van de Nederlandse mijnbouw naar 25 à 28 procent.

Conclusie

Hoewel de Nederlandse mijnen in de vijfenzeventig jaar van hun bestaan steeds een duidelijke voorkeur voor de rekrutering van Nederlandse arbeiders hebben gehad, konden de regionale en nationale arbeidsmarkten niet altijd aan de grote vraag voldoen. Die spanningen op de arbeidsmarkt waren

komers werden in aantal echter overvleugeld door de buitenlandse mijnwerkers die ten gevolge van sluiting het mijnbedrijf verlieten.

73. Tanja Cranssen, 'Marokkaanse mijnwerkers in Limburg, 1963-1975', *SSEGL XLVIII* (2003) 121-148, aldaar 132-135.

vooral het gevolg van de specifieke aard van de ondergrondse mijnarbeid. Vrijwel voortdurend moesten de Nederlandse mijnen zich ook richten op de aanwerving van arbeiders van buitenlandse herkomst. Door verschillen in rekruteringsbeleid en bedrijfsstructuur was het aandeel buitenlanders bij de particuliere mijnen steeds groter dan bij Staatsmijnen. In de opbouwfase van de mijnen, tot omstreeks 1925, waren het voornamelijk ervaren mijnwerkers aan welke een groot tekort bestond. Die ervaring was onvoldoende te vinden bij Nederlandse arbeiders. Immers, buiten het zuiden van Limburg bezat Nederland geen steenkolenmijnen waar Nederlanders die ervaring hadden kunnen opdoen. Wél werkten er Nederlanders in Duitse mijnen in de bekkens van de Ruhr en de Wurm, maar die waren lang niet altijd bereid hun ervaring ten dienste van de nieuwe Nederlandse mijnen te stellen. De directies van de Nederlandse mijnbedrijven waren dus gedwongen ervaren buitenlanders in dienst te nemen. Die rekruteringsingen verklaren de absolute en relatieve stijging van het aantal buitenlandse ondergronders in de Nederlandse mijnen tot 1930. De grootste groep onder de niet-Nederlanders werd in die periode gevormd door Duitse mijnwerkers, die zich in de meeste gevallen spontaan bij de Limburgse mijnen aanmeldden.

Buitenlandse mijnwerkers speelden in het tijdvak vóór de crisisjaren een belangrijke rol bij de praktijkopleiding van Nederlandse ondergronders. Aan het eind van de jaren twintig hadden de mijnbouwondernemingen op die manier een kern van vakbekwame Nederlandse ondergronders kunnen opbouwen. De tekorten op de arbeidsmarkt betroffen in die jaren in toenemende mate ook ongeschoolde arbeid. De vraag naar mijnwerkers steeg sterk, toen er in de tweede helft van de jaren twintig drie nieuwe mijnen werden geopend. Het aanbod op de regionale en nationale arbeidsmarkt was gering doordat er door een opleving van de economie alternatieve werkgelegenheid bestond. De rekruteringsacties richtten zich daarom meer en meer ook op onervaren buitenlandse arbeiders die rechtstreeks in het land van herkomst werden geworven. Zij kregen een tijdelijk arbeidscontract. Bij de noodzakelijk inkrimping van het personeelsbestand tijdens de crisisjaren waren het deze groepen mijnwerkers die massaal werden ontslagen. Ze vormden de buffer, waardoor de meest preferente groep, de autochtone arbeiders, zo veel mogelijk kon worden ontzien. Ook ervaren buitenlanders met een lang dienstverband behielden meestal hun baan.

De vaste kern van geschoolde Nederlandse ondergronders werd na de Tweede Wereldoorlog geconsolideerd door de uitbouw van een systeem van bedrijfsinterne opleidingen, waarvoor met redelijk succes jonge arbeiders uit de regio werden aangeworven. Dit verklaart voor een belangrijk deel het lage percentage buitenlandse ondergronders in vergelijking met de periode vóór 1930. Bij nieuwe aanwervingen van buitenlanders ging het in de naoorlogse jaren voornamelijk om ongeschoolde arbeiders die gerekruteerd werden in mediterrane landen. De mijndirecties gingen daartoe pas over wanneer er

ernstige kwantitatieve personeelstekorten waren. Die tekorten traden op naarmate de werkgelegenheid in andere sectoren groeide en Nederlanders geneigd en in staat waren een baan buiten de mijn te prefereren. Dat gebeurde vooral nadat de kolencrisis van de jaren 1958-1960 duidelijk had gemaakt dat de dagen van de Nederlandse steenkolenwinning waren geteld. Nieuwkomers uit het buitenland werden beschouwd als tijdelijke werknemers, als gastarbeiders. Zij kregen een tijdelijk arbeidscontract, dat al naar gelang de stand van de regionale arbeidsmarkt voor mijnwerkers, na afloop kon worden verlengd of niet. De mijnen verzorgden voor hen een opleiding tot houwer. De naoorlogse generatie buitenlandse mijnwerkers werd dus niet meer binnengehaald om ervaring in mijnarbeid door te geven, maar om kwantitatieve tekorten op te vullen. Tot de sluiting van de laatste mijn in december 1974 bleven buitenlandse ondergronders op die manier een belangrijke functie houden op de arbeidsmarkt voor mijnwerkers. Zelfs speelde deze groep een cruciale rol in de gefaseerde sluitingsoperatie van de mijnbedrijven. Dankzij de inzet van ervaren ondergronders uit het buitenland konden enkele mijnen in productie blijven, waardoor menige oudere autochtone arbeider zijn pensioengerechtigde leeftijd als mijnwerker haalde.

Over de auteur

Serge Langeweg (1958) studeerde sociale en economische geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Hij is werkzaam als beleidsmedewerker collectie bij Industrion in Kerkrade. Momenteel is hij bovendien tijdelijk verbonden aan Universiteit Maastricht / Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, waar hij een proefschrift voorbereidt over de arbeidsmarkt voor mijnwerkers in Nederlands-Limburg in de periode 1900-1965.

E-mail: s.langeweg@history.unimaas.nl